

Piotr Daszkiewicz
Paryż-Warszawa

Philippe Edel
Strasbourg

Poszukiwanie egzemplarzy *Anatome testudinis europaeae* w europejskich i amerykańskich bibliotekach

Wydana w Wilnie w 80 egzemplarzach w latach 1819-1821 przez Ludwika Henryka Bojanusa (Ludwig Heinrich, 1776-1827) dwutomowa monografia anatomii żółwia błotnego *Anatome testudinis europaeae...*¹ była jedną z najważniejszych publikacji dziewiętnastowiecznej zoologii. Georges Cuvier (1769-1832) uznał nawet, że dzięki tej pracy żółw błotny stał się najlepiej poznanym z punktu widzenia anatomii gatunkiem i że żadna monograficzna książka z dziedziny anatomii nie dorównuje doskonałością tej rozprawie². Podobną opinię wyrażało wielu dziewiętnastowiecznych przyrodników, m.in. uznawani za współtwórców nowoczesnej herpetologii André Marie Constant Dumeril (1774-1860) i Georges Bibron (1806-1848)³.

Po dzień dzisiejszy pozycja ta wzbudza zainteresowanie zarówno przyrodników jak i historyków nauki⁴, a także księgoznawców. Monografię wydano w Niemczech w 1902 r.⁵ i w Stanach Zjednoczonych w 1970 r.⁶ Jej autor, wybitny zoolog, wileński profesor, twórca weterynarii na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, L.H. Bojanus przeprowadził sekcje około 500

¹ Zob. L.H. Bojanus, *Anatome Testudinis Europaeae Accedunt Tabulae XXXI, Quarum IX Duplici Exemplo*, t. 1-2, Vilnae: Impensis auctoris, typis Josephi Zawadzki..., 1819-1821.

² Zob. G. Cuvier, *Histoire des sciences naturelles depuis leur origine jusqu'à nos jours. Troisième partie contenant la fin de la deuxième moitié du 18e siècle et une partie du 19e*, Paris 1845, s. 405.

³ Zob. A.M.C. Dumeril, G. Bibron, *Erpétologie générale ou Histoire naturelle complète des reptiles*, t. 1: *Généralités de l'histoire des reptiles et celles de l'ordre des chéloniens ou des tortues*, Paris 1834, s. 432-433.

⁴ Zob. P. Daszkiewicz, *Some remarks about the origin and history of Bojanus Anatome Testudinis Europaeae*. *Herpetological Bulletin*, „Bulletin of the British Herpetological Society” 2001, z. 75, s. 6-9.

⁵ Zob. L.H. Bojanus, *Anatome testudinis europaeae: Vilnae 1819-1821*, Berlin 1902.

⁶ Zob. *Anatome testudinis europaeae. An anatomy of the turtle*, Athens, Ohio 1970.

zółwi błotnych, zastosował różne techniki anatomiczne i poświęcił dziesięć lat życia na przygotowanie rozprawy⁷. Aby móc ją opracować, sprowadził z Hesji do Wilna rytownika i drukarza Friedricha Leonharda Lehmana (1787-1835)⁸ i zakupił prasę drukarską. Historycy uznają, że to zoologiczna publikacja zapoczątkowała sztukę litografii na Litwie⁹.

Jakub Jakubowski uznaje *Anatome testudinis europaeae* za „jedną z ostatnich wielkich ilustrowanych książek polskiego Oświecenia”¹⁰. Autor ten podaje interesujące informacje na temat powstania tej pracy i historii sztuki drukarskiej:

W najbardziej wyczerpującej z polskich bibliografii prac Bojanusa [chodzi o publikację Zygmunta Fedorowicza – P.D., P.E.] możemy napotkać wzmiankę o wykonanym przez niego i opublikowanym w Wilnie w roku 1819 polskim tłumaczeniu francuskiego dziełka, poświęconego sztuce litograficznej: Wykład Sztuki litograficznej (przekład z francuskiego): czytane na sesji Uniwersytetu Wileńskiego (Wilno 1817). Jeżeli ta informacja bibliograficzna jest prawdziwa, mamy w tym przypadku do czynienia z pierwszym polskim wydaniem podręcznika litografii, czego nie odnotowano dotychczas w kluczowych opracowaniach poświęconych dziejom tej techniki graficznej w naszym kraju. Świadczyłoby to także o tym, że Bojanus u progu decyzji o publikacji swojego *magnum opus* [...], rozważał zastosowanie nowej wówczas metody druku do przeniesienia szkiców na strony książki. Ostatecznie zdecydował się jednak na wykonanie tablic w sprawdzonej technice miedziorytu, dominującej w naukowej książce oświeceniowej¹¹.

Książka L.H. Bojanusa stanowiła niewątpliwie przełom w historii ilustracji przyrodniczej w tej części Europy. Zauważmy, że w innej pracy o zółwiu błotnym, powstałej na Litwie kilkadziesiąt lat wcześniej, autor Jean-Emmanuel Gilibert z braku innych materiałów wykorzystał miedzioryt z XVI w. przedstawiający... zółwia morskiego złowionego w Morzu Śródziemnym¹². Zauważmy także wysoką jakość późniejszych ilustracji przyrodniczych

⁷ Zob. Z. Fedorowicz, *Ludwik Henryk Bojanus*, Warszawa-Wrocław 1958.

⁸ Na ten temat zob. m.in. P. Daszkiewicz, *Płyty miedziane i miedzioryty Pierre Richer de Bellevala (1555-1632) w Rzeczypospolitej Obojga Narodów – z punktu widzenia historii botaniki*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego” 2013, Vol. 61, s. 74.

⁹ Uwaga recenzenta „Mimo prób podejmowanych przez Bojanusa, trudno uznać też, że «zoologiczna monografia zapoczątkowała sztukę litografii na Litwie», zwłaszcza, że ostatecznie w tym dziele użyto miedziorytów”.

¹⁰ J. Jakubowski, *Dawna polska ilustrowana książka przyrodnicza (XVII-XIX wiek)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo” 2011, t. 30 (3392), s. 50-51.

¹¹ Jak wyżej.

¹² Zob. P. Daszkiewicz, A.M. Bauer, *Jean-Emmanuel Gilibert and a Lost Chapter in the history of Chelonian Anatomy*, „Bibliotheca Herpetologica” 2010, t. 2 (8), s. 6-19.

tęgo samego wydawcy¹³ – np. przedstawiających gady w wydanej w latach 1836-1837 pracy *Zoologia albo Historia naturalna zwierząt...* Stanisława Batysa Gorskiego (1802-1864) i Norberta Alfonsa Kumelskiego (1802-1853).

L.H. Bojanus zadedykował swoje dzieło G. Cuvierowi, uznawanemu już wówczas za jednego z twórców nowoczesnej anatomii porównawczej, a zarazem jednemu z najbardziej wpływowych uczonych europejskich. W zbiorach rękopisów Biblioteki Głównej Narodowego Muzeum Historii Naturalnej (Muséum

¹³ Katalogi biblioteczne, np. elektroniczny BN w Warszawie – zob. [online] <[http://alpha.bn.org.pl/search~S5*pol/?searchtype=t&searcharg=Zoologia+albo+&searchscope=5&sortdropdown=-&SORT=D&extended=0&SUBMIT=Szukaj&searchlimits=&searchorigarg=t\(Historya+naturalna+>](http://alpha.bn.org.pl/search~S5*pol/?searchtype=t&searcharg=Zoologia+albo+&searchscope=5&sortdropdown=-&SORT=D&extended=0&SUBMIT=Szukaj&searchlimits=&searchorigarg=t(Historya+naturalna+>)) (25.09.2016) identyfikują jako wydawcę trzech części *Zoologii albo Historii naturalnej zwierząt...* Teofila Glücksberga (1796-1876). Nie odpowiada to stanowi faktycznemu. Biblioteka Główna Narodowego Muzeum Historii Naturalnej (MNHN) w Paryżu przechowuje egzemplarze trzech tomów książki (sygnatura 4843): *Zoologia albo historia naturalna zwierząt, w głównych zasadach, podług systematu Linneusza trybem Blumenbacha z wielą dodatków i odmiann, zastosowanych do dzisiejszego stanu tej nauki dla użytku młodzieży szkolnej ułożona przez Norberta Alfona Kumelskiego, byłego Uniwersytetu Wileńskiego podbibliotekarza, następnie powołanego na profesora technologii powszechnej w tymże uniwersytecie, Cesarskiego Towarzystwa Badaczy natury w Moskwie i innych członka i Stanisława Batys Gorskiego w Cesarskiej Wileńskiej Medyko-Chirurgicznej Akademii w obowiązku adiunkta dającego farmakologią, farmację i botanikę*. Dwa pierwsze tomy zostały wydane w Wilnie w 1836 r. „nakładem i drukiem Teofila Glücksberga, księgarza i typografa Cesarskiej, Med. Chir. Akad. i Białoruskiego Naukowego Okręgu”, natomiast tom trzeci ukazał się w Wilnie w 1837 r. „drukem Józefa Zawadzkiego”. Tom pierwszy, oprócz wstępu zawierającego zarys historii zoologii i przedstawienie stosowanej przez autorów systematyki zoologicznej, poświęcony jest ssakom. Zawiera 230 stron numerowanego tekstu (właściwy tekst do strony 218, następnie – *Spis alfabetyczny materii w tej części zawartej*) i dwie strony zatytułowane *Omyłki*. Tom drugi – *Ornitologia albo nauka o ptakach* – kontynuuje numerację stron pierwszego tomu, rozpoczyna się od strony 221 (numeracja od 222) i kończy stroną 606 (właściwy tekst – 221-581 i jedna strona *Omyłki* druku). Tom trzeci – *Erpetologia albo nauka o płazach* – dotyczy płazów i gadów (te drugie wówczas zazwyczaj klasyfikowano jako płazy), rozpoczyna się sześciostronicową dedykacją „Jaśnie Wielmożnemu hrabiemu Konstantemu Tyzenhauzowi” (ten wybitny ziemianin, kolekcjoner, przyrodnik, mecenas sztuki i nauki, finansowo wspierał badania S.B. Gorskiego, który przekazywał mu swoje przyrodnicze obserwacje) zakończoną podpisem S.B. Gorskiego i datą „Wilno d. 8 maja 1837 r.” Tekst poświęcony opisom herpетоfauny rozpoczyna się na stronie 583 (pierwsza numerowana – 284) i kończy stroną 868 oraz dodatkową *Omyłki*. To właśnie na końcu trzeciego tomu umieszczone są trzy ilustracje żmii zygzakowatej (ze względu na dużą kolorystyczną zmienność wewnątrzgatunkową opisywano wówczas różne formy kolorystyczne jako odrębne gatunki; na przedstawieniach widnieją: żmija czarna, żmija pstra i żmija ruda). Pod ilustracjami zamieszczono informację: „w litograw. S. Oziębłowski”.

Pierwszy tom opatrzony jest rękopiśmienną dedykacją noszącą datę 20-29 listopada 1847 r., której fragment został ucięty (prawdopodobnie przy oprawianiu tomu): „Á Monsieur A. Valenciennes – Membre [de] l’Institut, professeur administrateur du Museum d’Histoire Naturelle, Chevalier de la [Leg]ion d’Honneur, etc. Comme preuve de sa plus grande estime l’Auteur” („Panu A. Valenciennes, Członkowi Instytutu, profesorowi administratorowi Muzeum Historii Naturalnej, Kawalerowi Legii Honorowej, itd. w dowodzie najwyższego uznania Autor”). Data dedykacji odpowiada okresowi podróży S.B. Gorskiego po Europie Zachodniej i prawdopodobnie jego pobytowi w Paryżu oraz wizycie w Narodowym Muzeum Historii Naturalnej. Achile Valenciennes (1794-1865), współpracownik G. Cuviera, wybitny parazytolog i ichtiolog, prawdopodobnie pomógł alzackiemu przyrodnikowi w badaniach prowadzonych przez niego w muzealnych zbiorach MNHN.

National d'Histoire Naturelle) w Paryżu przechowywany jest list alzackiego przyrodnika do G. Cuviera z Wilna z 25 grudnia 1821 r.¹⁴, informujący o zadekowaniu publikacji i motywacji tej decyzji. W liście L.H. Bojanus informuje także o wysłaniu dodatkowego egzemplarza książki, przeznaczonego dla Królewskiej Akademii Nauk w Paryżu.

Od kilkunastu lat towarzystwo Cercle d'Histoire Alsace-Lituanie w Strasbourg prowadzi akcję mającą na celu przypomnienie i uczczenie pamięci tego alzackiego przyrodnika. Dzięki staraniom towarzystwa przeprowadzono poszukiwania w archiwach w Bouxwiller (rodzinnym mieście uczonego), Strasbourg, Paryżu, Darmstadt i Wilnie, opublikowano kilka artykułów popularyzatorskich i ilustrowaną popularnonaukową biografię L.H. Bojanusa w serii „Portrety Alzacji”¹⁵ (wydanie litewskie jest przewidziane na jesień 2016 r.) oraz odsłonięto popiersie uczonego w Bouxwiller.

Poszukiwania przeprowadzone w archiwach nie tylko doprowadziły do wzbogacenia naszej wiedzy o życiu L.H. Bojanusa, lecz także dostarczyły szeregu informacji na temat książki, która odegrała tak istotną rolę w historii biologii. W archiwach w Darmstadt przechowywany jest, sporządzony po niemiecku, testament uczonego. Punkt 7 tego dokumentu stanowi:

Ostatnie rozliczenie za sprzedaż moich rycin anatomii żółwia pozostaje do odzyskania u księgarzy Fr [iedricha¹⁶] Fleischera w Lipsku i Fr[iedricha] Moritza¹⁷ w Wilnie, niesprzedane egzemplarze nakładu znajdują się częściowo u Fr. Fleischera, a częściowo tutaj u mnie, który posiada także 4* odpowiadające miedzioryty, należy je wysłać do pana von Foriepa¹⁸, właściciela krajowego składu przemysłowego w Weimarze, po zawarciu wstępnej umowy, którą mam nadzieję uzgodnić jeszcze za życia, na skromną kwotę, która zostanie dorzucona do kapitału przeznaczonego dla mojej przybranej córki Amelii¹⁹.

¹⁴ Biblioteka Główna Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu (Bibliothèque centrale du MNHN), Ms 627, Lettre de Bojanus à Cuvier, s. 191-193.

¹⁵ Zob. P. Edel, P. Daszkiewicz, *Louis Henri Bojanus. Le savant de Vilnius*, Strasbourg 2015, s. 1-64.

¹⁶ Zob. *Fleischer, Friedrich*, [online] <<https://www.deutsche-biographie.de/sfz16389.html>> (03.12.2016).

¹⁷ Mowa o Fryderyku Morytzu – zob. R. Cybulski, *Józef Zawadzki – księgarz, drukarz, wydawca*, Wrocław 1972, s. 192.

¹⁸ Chodzi o Ludwiga Friedricha von Froriepa – zob. W. von Häfen, *Ludwig Friedrich von Froriep (1779-1847). Ein Weimarer Verleger zwischen Ämtern, Geschäften und Politik*, Köln-Weimar-Wien 2007.

¹⁹ P. Daszkiewicz, P. Edel, *Testament Ludwika Henryka Bojanusa (1776-1827), nieznaną, interesujący dokument historii nauk przyrodniczych – świadectwo ostatnich lat życia uczonego w Darmstadt*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2013, nr 1, s. 119-124. Zob. też P. Daszkiewicz, P. Edel, *The will of Ludwig Heinrich Bojanus (1776-1827), an interesting nineteenth-century natural history document*, „Archives of Natural History” 2014, t. 41, nr 1, s. 164-167.

Potwierdza to tezę Z. Fedorowicza, iż ogromne naukowe osiągnięcie nie stało się jednak sukcesem ekonomicznym²⁰. Wydane jedynie w 80 egzemplarzach dzieło kosztowało pięć tysięcy rubli, które L.H. Bojanus wyłożył z własnej kieszeni. Jak wynika z testamentu, nawet ten niewielki nakład nie został sprzedany jeszcze w 1826 r., czyli siedem lat po wydaniu pierwszego tomu rozprawy.

Także listy odnalezione w archiwum firmy Merck²¹, związanej rodzinie z Bojanusem, dostarczyły nowych informacji na temat historii *Anatome testudinis europaeae*. W tym – kiedyś rodzinnym – zbiorze korespondencji L.H. Bojanusa przechowywany jest list księcia Adama Jerzego Czartoryskiego z 28 kwietnia 1822 r., który informował uczonego (jako kurator szkół wydziału wileńskiego), iż 17 kwietnia minister odebrał przesłany mu egzemplarz monografii i przekaże go carowi przy pierwszej dogodnej okazji. Jednocześnie zawiadamiał L.H. Bojanusa o odesłaniu mu poprzednio wysłanego „egzemplarza tegoż dzieła któren niebył [sic!] zupełny”. Dzięki tej wzmiance wiemy, iż część niewielkiego, przygotowanego tak wielkim wysiłkiem nakładu była wybrakowana. W świetle tej informacji interesującym byłoby odszukanie źródeł dotyczących rozliczeń L.H. Bojanusa z wileńskim drukarzem Józefem Zawadzkim (1781-1838)²². Dzieło zostało przecież wydane na koszt autora, a część nakładu – wydrukowana z defektami. Być może znalazło to odbicie w rozliczeniach między autorem a wydawcą? Przeprowadzone przez autorów artykułu poszukiwania w Wilnie i w Darmstadt niestety nie dostarczyły jak dotychczas żadnych danych na ten temat.

W okresie publikacji *Anatome testudinis europaeae* L.H. Bojanus pozostawał w otwartym konflikcie z wydawcą J. Zawadzkim²³. Podobnie jak inni profesorowie niemieckiego pochodzenia wspierał on F. Morytza, starającego się o zajęcie miejsca J. Zawadzkiego jako wydawcy i księgarza uniwersyteckiego. L.H. Bojanus był współautorem projektu, „według którego Uniwersytet miał drukować podręczniki na własny koszt, zamiast księgarza zaś chcieli [autorzy projektu – P.D., P.E.] widzieć ekspedytora, urzędnika uniwersyteckiego”²⁴. Nie wiadomo czy i w jakim stopniu konflikt ten wpłynął na wydawanie i dystrybucję książki. Zauważmy jednak, iż – jak wynika

²⁰ Zob. Z. Fedorowicz, dz. cyt., s. 23.

²¹ Zob. P. Daszkiewicz, P. Edel, *Korespondencja Ludwika Henryka Bojanusa (1776-1827) w archiwach firmy Merck w Darmstadt*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2015, nr 3, s. 99-100; P. Daszkiewicz, P. Edel, *Nouvelles données sur l’histoire d’Anatome Testudinis Europaeae de Ludwig Heinrich Bojanus (1776-1827)*, „Bulletin de la Société Herpétologique de France” 2016, z. 158, s. 13-16.

²² Autorzy dziękują prof. Jackowi Puchalskiemu za zwrócenie uwagi na ten aspekt historii, jak i za wskazanie niemieckich bibliotek posiadających egzemplarze *Anatome testudinis europaeae*.

²³ Zob. R. Cybulski, dz. cyt., s. 188-203.

²⁴ Tamże, s. 198-199.

z cytowanego powyżej testamentu L.H. Bojanusa – w Wilnie kolportażem zajmował się właśnie F. Morytz, konkurent J. Zawadzkiego. Przyrodnik najprawdopodobniej pozbawił zatem wydawcę ewentualnych zysków ze sprzedaży książki. Podkreślmy jednakże, że swoją kolejną pracę, *Parergon ad L.H. Bojani Anatomen testudinis*, wydał także u J. Zawadzkiego.

Jednym z elementów prowadzonej przez Cercle d'Histoire Alsace-Lituanie akcji upamiętniania L.H. Bojanusa jest inwentaryzacja zachowanych w bibliotekach egzemplarzy *Anatome testudinis europaeae*, wraz z próbą odtworzenia ich historii. Zauważmy, że stworzono już podobne rejestry w odniesieniu do innych prac przyrodniczych związanych z Rzeczypospolitą. Auricka Rickiene z Wilna zlokalizowała w europejskich bibliotekach egzemplarze *Exercitia phytologica...* J.-E. Giliberta²⁵. Rozsyłanie formularzy z zapytaniem o egzemplarze dzieła alzackiego uczonego rozpocznie się na początku 2017 r. Autorzy liczą także, iż w poszukiwaniach pomoże zamieszczenie informacji o inwentaryzacji w czasopismach przyrodniczych i bibliologicznych. Jej podsumowanie przewidziane jest na 2019 r. Planuje się ponadto zorganizowanie wystawy upamiętniającej dwusetną rocznicę wydania tej rozprawy.

Formularze rozsyłane w dwujęzycznej (francuskiej i angielskiej) wersji zawierają pytania na temat wydania posiadanego egzemplarza (1819 r. – pierwszy tom wydany w Wilnie, 1821 r. – drugi tom wydany w Wilnie, 1819-1821 – oba tomy opublikowane tamże, 1902 r. – Berlin, 1970 r. – Athens/Ohio-USA), daty nabycia, poprzedniego właściciela, ekslibrisów, stempli, dedykacji, ewentualnych odręcznych zapisków, stanu egzemplarza i innych uwag.

Choć rozsyłanie ankiety jeszcze się nie rozpoczęło, to jednak autorzy uzyskali już szereg interesujących informacji na temat kilku „historycznych” egzemplarzy *Anatome testudinis europaeae*. Instytut Francuski (Institut de France) nadal przechowuje jeden z egzemplarzy przesłanych z Wilna G. Cuvierowi. W zbiorach tej instytucji znajduje się także jeden z listów L.H. Bojanusa do tego uczonego²⁶. Narodowe Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu ma w zbiorach Biblioteki Głównej oba tomy dzieła L.H. Bojanusa oraz dwa egzemplarze drugiego tomu (tekst objaśniający ilustracje) w bibliotece Laboratorium Gadów i Płazów i w Bibliotece Paleontologii. Zastanawiający jest fakt posiadania dwóch egzemplarzy jedynie drugiego tomu. Z jednej strony – jak wiadomo – w przypadku bogato ilustrowanych dzieł przyrodniczych w drugiej połowie XVIII i pierwszej XIX w. zdarzało się, iż

²⁵ Zob. A. Rickiene, *Exercitia phytologica (1792) by J. E. Gilbert in European libraries*, „Archives of Natural History” 2015, t. 42, nr 1, s. 178-181.

²⁶ Zob. P. Daszkiewicz, *Polonika w archiwum Georga Cuviera*, „Przegląd Zoologiczny” 1998, z. 3-4, s. 207-209.

wydawano najpierw ikonografię²⁷, by zdobyć w ten sposób środki materialne na wydanie części z tekstem, cieszących się znacznie mniejszym popytem niż same ilustracje. Niekiedy nakład ikonografii był wyższy niż opisów. Być może zatem zakupiono jedynie drugi tom, gdyż wiadano, że część z ilustracjami – przysłana G. Cuvierowi przez L.H. Bojanusa – znajduje się już w muzealnej kolekcji. Z drugiej strony nie jest wykluczonym, że pierwsza, ikonograficzna część, szczególnie cenna, po prostu – jak wiele innych muzealnych dokumentów – zaginęła. Biblioteka Główna posiada także egzemplarz innej pracy L.H. Bojanusa, będącej kontynuacją monografii o anatomii żółwia: *Parergon ad L.H. Bojani Anatomen testudinis: cranii vertebratorum animalium, scilicet piscium, reptilium, avium, mammalium comparationem faciens, icone illustratam: in usum studiosae juventutis seorsum excusum*, także wydanej z ilustracjami F.L. Lehmana przez K. Zawadzkiego w Wilnie w 1821 r. Egzemplarz zawiera adnotacje ołówkiem i poprawki rysunków anatomicznych, wykonane prawdopodobnie ręką G. Cuviera.

We Francji egzemplarz dzieła L.H. Bojanusa posiada także Narodowa Biblioteka Uniwersytecka (Bibliothèque nationale et universitaire) w Strasburgu; drugi egzemplarz przechowywany jest w bibliotece Fakultetu Medycyny. Przed dwoma laty rozprawa ta była wystawiana w Muzeum Toni Ungerera (Musée Tomi Ungerer – Centre international de l'Illustration), wybitnego alzackiego artysty, znanego także z ilustracji zwierząt. Biblioteka Uniwersytetu (Bibliothèque Universitaire des sciences et techniques) w Montpellier także ma oryginalne wileńskie wydanie *Anatome testudinis europaeae*. Warto przy tym pamiętać nie tylko o ogromnym znaczeniu szkoły przyrodniczej z Montpellier, lecz także o jej ścisłych związkach z Wilnem. Ogród botaniczny i fakultet tej uczelni stanowiły przecież model dla Uniwersytetu Wileńskiego w momencie organizacji nauczania przyrodzoznawstwa²⁸.

W Wilnie dr Grita Skujienė, kustosz zoologicznej kolekcji uniwersyteckiego muzeum, pokazała autorom egzemplarz będący prawdopodobnie własnością L.H. Bojanusa. Prawdopodobnie – albowiem podobnie jak i w przypadku okazów przyrodniczych, także żółwi błotnych pochodzących z początków XIX w., popowstaniowy rabunek uniwersyteckich zbiorów i dokumentacji w 1832 r. uniemożliwia dokładne ustalenie historii tego egzemplarza.

W Polsce egzemplarze *Anatome testudinis europaeae* posiadają: BUW, Biblioteka Książąt Czartoryskich oraz Muzeum i Instytut Zoologii PAN.

²⁷ Autorzy dziękują prof. Pietro Corsiemu za informacje dotyczące podobnych praktyk w przypadku dziewiętnastowiecznych ilustrowanych wydań prac Georges'a-Louisa Leclerca, hrabiego Buffon (1707-1788).

²⁸ Zob. P. Daszkiewicz, *List Jean-Emmanuel Giliberta (1741-1814) z Grodna do Antoine-Laurent de Jussieu (1748-1836) – nieznan, interesujący dokument historii nauk przyrodniczych w Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2015, z. 3-4, s. 211-221.

Ta ostatnia instytucja, mimo iż szczyli się jedną z najważniejszych historycznych bibliotek zoologicznych w Europie Środkowej²⁹, zakupiła dzieło dopiero w 1949 r.³⁰ Egzemplarz z Biblioteki Czartoryskich został przeanalizowany przez J. Jakubowskiego³¹.

Niewątpliwie interesujące będą rezultaty ankiety przeprowadzonej w Rosji. W Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu (Санкт-Петербургский Филиал Архива Российской Академии Наук – SPFARAN) znajduje się część korespondencji L.H. Bojanusa i liczne dokumenty związane z jego karierą naukową³². Autorzy mają nadzieję, że rozesłanie formularzy do rosyjskich bibliotek i instytucji doprowadzi do ustalenia losów przynajmniej kilkunastu egzemplarzy *Anatome testudinis europaeae*.

Prof. Jacek Puchalski przekazał autorom informacje (na podstawie opisów zamieszczonych w WorldCat³³) o egzemplarzach poszukiwanego dzieła L.H. Bojanusa znajdujących się w niemieckich bibliotekach: Państwowej (Staatsbibliothek) w Berlinie, Uniwersyteckiej i Krajowej (Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt) w Halle, Uniwersyteckiej (Universitätsbibliothek – Bibliotheca Albertina) w Lipsku, Uniwersyteckiej (Universitätsbibliothek) w Tybindze oraz Uniwersyteckiej i Krajowej (Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek) w Jenie. Szczególnie interesujący może okazać się egzemplarz z Jeny – z uwagi na bliskie związki, jakie łączyły L.H. Bojanusa z Lorenzem Okenem (1779-1851), niemieckim przyrodnikiem i wydawcą czasopisma „Isis”, w którym alzacki uczyony regularnie publikował swoje prace. To zapewne także w Niemczech, z racji na liczne kontakty naukowe L.H. Bojanusa³⁴, istnieje największe prawdopodobieństwo odnalezienia egzemplarzy *Anatome testudinis europaeae* w kolekcjach prywatnych. Dodatkowe poszukiwania zostaną przeprowadzone także w Darmstadt. W mieście tym znalazły się przecież niewydane rękopisy L.H. Bojanusa, m.in. jego monografia owcy z 500 ilustracjami³⁵, która zgodnie z ostatnią wolą uczonego trafiła do jego siostrzeńca Wilhelma Eigenbrodta, a także część preparatów, które służyły do przygotowania inwentaryzowanej publikacji, a nawet okaz spreparowanego żółwia błotnego, przesłany z Wilna w prezencie księciu heskiemu. Ogromne zniszczenia, jakich doznało to miasto w czasie dywanowego nalotu 11 i 12 września 1944 r., zapewne nie oszczędziły i części dziedzictwa L.H. Bojanusa.

²⁹ Zob. W. Łaszczukowska, *Zarys rozwoju Biblioteki Instytutu Zoologicznego Polskiej Akademii Nauk*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965.

³⁰ Autorzy dziękują prof. Dariuszowi Iwanowi za informacje na temat tego egzemplarza.

³¹ Zob. J. Jakubowski, dz. cyt., s. 51.

³² Autorzy dziękują dr Anastazji Fedotowej z Instytutu Historii Nauki i Technologii Rosyjskiej Akademii Nauk za informacje na temat dokumentów L.H. Bojanusa w Petersburgu.

³³ Zob. [online] <<https://www.worldcat.org/>> (03.12.2016).

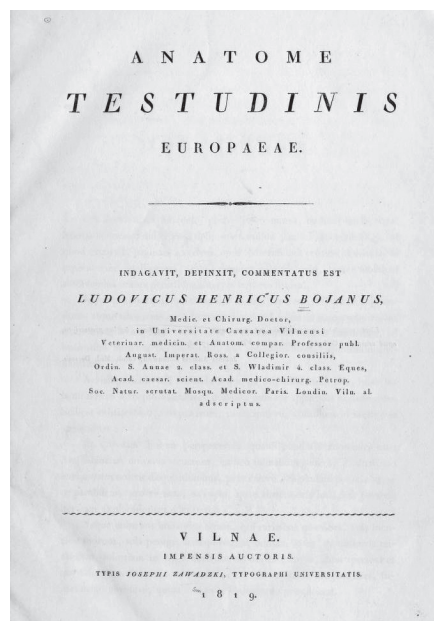
³⁴ Przypis redakcji: także z powodu przekazania części nakładu F. Fleischerowi z Lipska i być może L.F. von Froriepowi z Weimaru.

³⁵ Zob. Z. Fedorowicz, dz. cyt., s. 23.

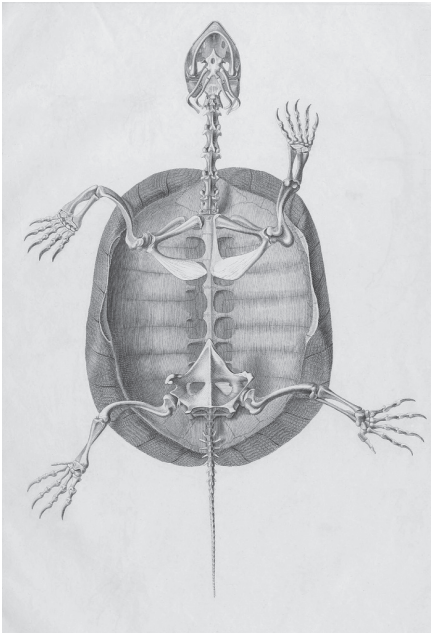
Od kilku lat dzieło alzackiego przyrodnika jest dostępne on-line – jego skany zamieściła przodująca w dziedzinie cyfryzacji prac przyrodniczych – amerykańska Biodiversity Heritage Library. Zdigitalizowany egzemplarz pochodzi z Ernst Mayr Library Museum of Comparative Zoology Uniwersytetu Harvarda. Drugą instytucją, która udostępniła on-line swój egzemplarz *Anatome testudinis europaeae*, jest biblioteka uniwersytecka (Universitätsbibliothek) w Bazylei. W Stanach Zjednoczonych książkę L.H. Bojanusa posiada, pozostający w kontakcie z autorami, prof. Kraig Adler z Cornell University, wybitny znawca historii herpetologii i wydawca reprintu z 1970 r. Interesującą i dotychczas nieznaną historię nauki informację udało się otrzymać od niemieckiego herpetologa i kolekcjonera dr Thomasa Schöttlera, który jest właścicielem egzemplarza z kolorowymi ilustracjami, będącego uprzednio, jak wskazuje stempel, własnością Biblioteki Brytyjskiego Towarzystwa Medycznego (British Medical Association Library). Nie wiadomo jaka część nakładu i dlaczego została wydana z kolorowymi ilustracjami. Zdaniem dr T. Schöttlera nie ulega wątpliwości, iż chodzi o kolor pochodzący z oryginalnego druku, a nie o ilustracje pokolorowane już po publikacji. Drugi znany „kolorowy” egzemplarz znajduje się w Stanach Zjednoczonych w zbiorach biblioteki uniwersyteckiej (Kenneth Spencer Research Library) w Kansas.

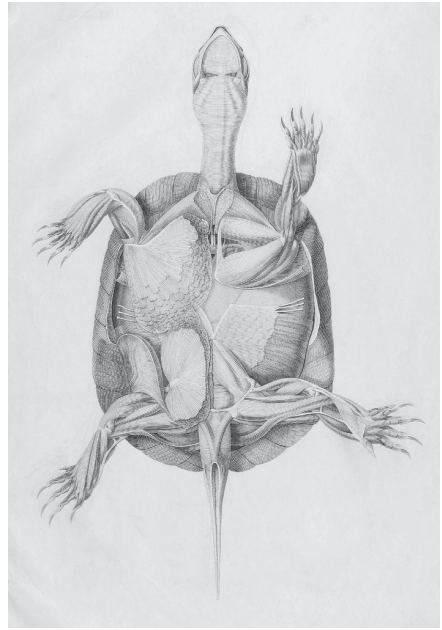
Fot. 1. Portret datowany na 1809 r., narysowany i rytowany w Darmstadt przez F.L. Lehmana, Archiwum firmy Merck.
Zdjęcie: P. Edel

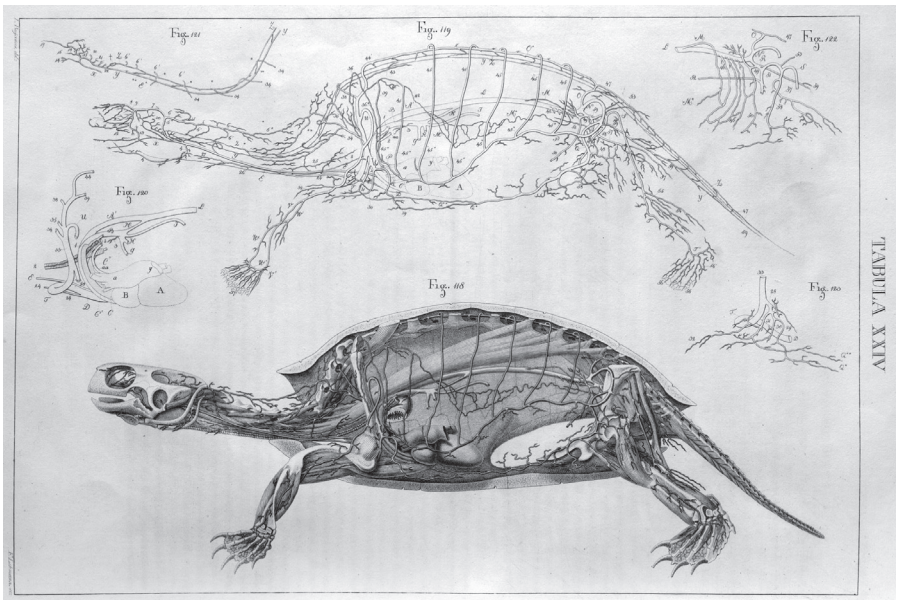
Fot. 2. Strona tytułowa *Anatome testudinis europaeae*. Zdjęcie: P. Edel

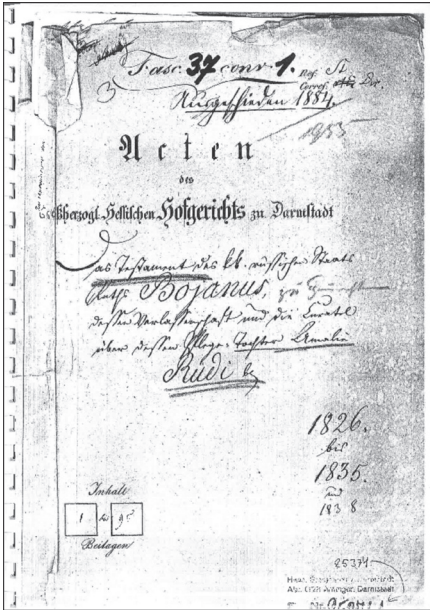
Fot. 3. Ilustracja z *Anatome testudinis europaeae*. Zdjęcie: P. Edel

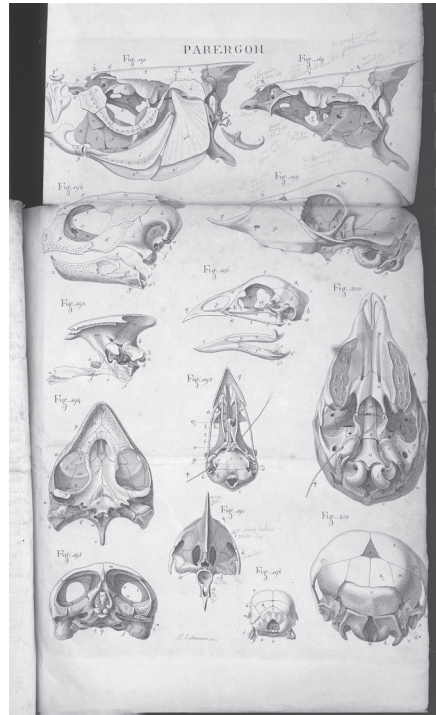
Fot. 4. Ilustracja z *Anatome testudinis europaeae*. Zdjęcie: P. Edel

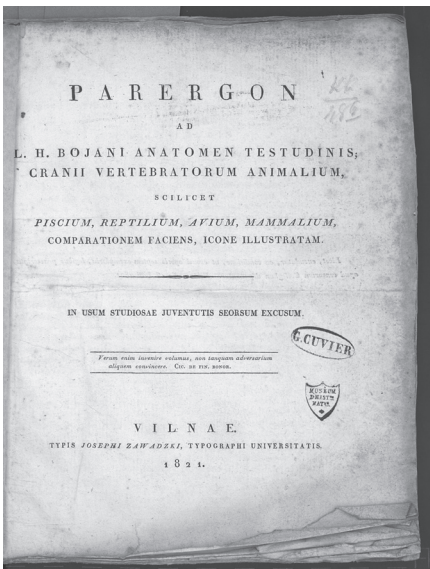
Fot. 5. Ilustracja z kolorowej wersji *Anatome testudinis europaeae* ze zbiorów dr. Thomasa Schöttlera. Zdjęcie: T. Schöttler

Fot. 6. Pierwsza strona testamentu L.H. Bojanusa, Archiwa Państwa Heskiego w Darmstadt. Zdjęcie: P. Edel

Fot. 7. Strona *Parergon*... z adnotacjami prawdopodobnie autorstwa G. Cuviera, Biblioteka Główna Narodowego Muzeum Historii Naturalnej, skan wykonany w Bibliotece Głównej MNHN na prośbę P. Daszkiewicza

Fot. 8. Strona tytułowa *Parergon*... z egzemplarza należącego kiedyś do G. Cuviera, Biblioteka Główna Narodowego Muzeum Historii Naturalnej, skan wykonany w Bibliotece Głównej MNHN na prośbę P. Daszkiewicza

Autorzy mają nadzieję, że wyniki ankiety pozwolą na lepsze poznanie historii jednego z najważniejszych dzieł dziewiętnastowiecznej zoologii, jakim była *Anatome testudinis europaeae*. Być może oprócz ustalenia lokalizacji egzemplarzy uda się także odtworzyć dzieje reszty nakładu wzmiankowanego w testamencie L.H. Bojanusa, jak i miedzianych płyt, które posłużyły do druku. Być może publikacja niniejszego tekstu przyczyni się także do odnalezienia egzemplarzy dzieła L.H. Bojanusa w kolejnych polskich bibliotekach i kolekcjach.

Streszczenie

Towarzystwo Cercle d'Histoire Alsace-Lituanie od kilku lat prowadzi akcję uzupełniania i popularyzacji wiedzy o Ludwiku Henryku Bojanusie (1776-1827), alzackim przyrodniku i profesorze Uniwersytetu Wileńskiego. Jednym z elementów tej akcji jest poszukiwanie w europejskich i amerykańskich bibliotekach egzemplarzy *Anatome testudinis europaeae, opus vitae* L.H. Bojanusa, a zarazem jednej z najważniejszych zoologicznych książek XIX w. W 2017 r. zostanie rozesłana do bibliotek ankieta. Autorzy uzyskali już informacje na temat egzemplarzy w bibliotekach w Paryżu, Strasburgu, Montpellier, Warszawie i Wilnie, a także egzemplarza z kolorowymi ilustracjami znajdującego się w zbiorach prywatnych w Niemczech.

Słowa kluczowe: Ludwik Henryk Bojanus – historia książek zoologicznych – *Anatome testudinis europaeae* – Uniwersytet Wileński, XIX w.

Summary

The search for copies of the *Anatome testudinis europaeae* in European and American libraries

For several years now, Cercle d'Histoire Alsace-Lithuania has been carrying out an action aimed at complementing and popularizing knowledge about Ludwik Henryk Bojanus (1776-1827), an Alsatian naturalist and professor at the University of Vilnius. The search for copies of *Anatome testudinis europaeae*, the work of Bojanus' life and one of the most important zoological books of the nineteenth century in European and American libraries is one of the elements of this action. A detailed form will be sent to libraries in 2019. The authors have already obtained information on the copies in libraries in Paris, Strasbourg, Montpellier, Warsaw and Vilnius and also about a copy with coloured illustrations from a private collection in Germany.

Key words: Bojanus – history of zoological books – *Anatome testudinis europaeae* – Vilnius University – 19th century.